

*Марина Јовићевић**
*Министарство спољних послова***

САТИРА ИЛИ ГОВОР МРЖЊЕ: ПРИМЕР КАРИКАТУРА ПРЕДРАГА КОРАКСИЋА СОГАХ-А* ПОСВЕЋЕНИХ СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ******

Сажетак

Циљ рада је анализа 96 карикатура аутора Предрага Кораксића Согах-а посвећених Српској православној цркви (СПЦ), у контексту порука које се њима шаљу и реакције прималаца. У раду се анализирају појмови сатире и карикатуре, слободе говора и изражавања и говора мржње, као и значај масовних медија и њихова улога у ширењу информација. Циљ карикатуре као форме сатире јесте да укаже на неприхватљиве форме понашања и да делује као друштвени коректор. Истиче се сатирична улога форме којом се овакве поруке преносе, због чега је на њу тешко одговорити, као и широк захват и континуитет бављења темом односа званичника СПЦ према разним друштвеним појавама на критичан и личан начин.

* Имејл-адреса: makijov@yahoo.com

** Ставови изнесени у раду лични су ставови ауторке и не одражавају ставове Министарства спољних послова.

*** Ауторка рада изражава захвалност аутору карикатура Предрагу Кораксићу Согах-у који је, упркос критичким тоновима, дао сагласност да се у оквиру рада могу користити и објавити његове карикатуре посвећене СПЦ. Имајући у виду да се ради о укупно 96 карикатура, које није било могуће све објавити, ауторка рада се определила за један број карикатура као илустрацију категоризације и оцена изнетих у раду.

**** Рад је написан у оквиру испита за предмет Религија и средства масовне комуникације код проф. др Зорице Томић, на мастер студијама Религија у друштву, култури и европским интеграцијама, на Универзитету у Београду, након чега је приређен за објављивање у часопису Национални интерес.

Закључује се да је немогуће извести јасан закључак да ли пређена граница између слободе говора и говора мржње, јер је она флуидна и врло ју је тешко одредити, али да се у одређеним случајевима, када су владике СПЦ приказане као ђаволи или као особе изразито изражених неморалних карактеристика, може закључити да аутор излази из оквира слободе говора и улази у забран говора мржње, чиме се вређају верска осећања клира и верника СПЦ.

Кључне речи: сатира, карикатура, слобода говора, говор мржње, Српска православна црква, Предраг Кораксић Согах, масовни медији, комуникација.

УВОД

Чарлс Тејлор је у свом капиталном делу Извори сопства – Формирање модерног идентитета закључио да „човек може имати идентитет само ако одређене ствари за њега имају велики значај и ако свој живот управља у складу са одређеним вредносним системом” (Томић 2009, 79). Уколико се вредносни систем који потиче из неолиберализма представља као пожељан друштвени модел и уколико се такав вредносни систем пропагира кроз медије који се етикетирају као демократски, слободни и независни, у оквиру којих се извргавају руглу великодостојници Српске православне цркве (а тиме и верници), да ли се у том случају такав однос мора подвести под појам сатире у оквиру слободе говора или такав однос, годинама доследан и очигледно личан, има ипак неку другу конотацију? Јасно је да традиционални вредносни систем који промовише Српска православна црква и који поштују њен клир и верници није у складу са очекивањима представника неолиберализма, али би га, логично, у оквиру постулата демократије, требало уважавати, нарочито јер таквом вредносном обрасцу припада већина друштва. Поред тога, Српска православна црква има снажну националну, српску компоненту, што очигледно представља додатни трн у оку представницима медијског, академског и невладиног сектора који се могу најшире сместити у категорију такозване грађанске опције. Њени представници, било у форми новинара или у овом случају карикатуристе, објављују своје радове у – како то воле да истакну – слободним и независним медијима. Евидентно је да овакви медији,

који потенцирају ту синтагму „слободно и независно”, по правилу имају веома критички однос према свему што има националну и традиционалну компоненту, што, наравно, укључује и Српску православну цркву.

Ако је говор мржње, пре свега, дефинисан као дискриминаторски према мањинским и осетљивим групама, да ли то значи да дискриминаторске, увредљиве и вредносно неприхватљиве поруке усмерене према великој групи каква је Српска православна црква и њени верници не могу бити дефинисане као говор мржње у одређеним случајевима? Да ли алегорија и сатира имају своје границе, нарочито ако у континуитету и по истоветном шаблону шаљу нескривене поруке које у знатној мери вређају не само осећања црквених великодостојника и клира, већ и велики број грађана који су верници Српске православне цркве? Или је слобода говора безгранична, ако се изражава у оквиру „слободних и независних медија”, од стране либерално оријентисане грађанске опције и ако је њена оштрица усмерена ка православним и традиционалним представницима друштва?

У давној прошлости, док свет није дошао до овог нивоа развоја људских и мањинских права, ова питања била би беспредметна, јер се подразумевало да сатиричар не може баш свему да се подсмева, већ је то могао да чини у оквиру одређених граница, пре свега у социоетичком смислу, у супротном би ризиковао казну (Quintero 2007, 1). Сада је то много теже проценити, управо због слободе изражавања, која, како смо видели и у скорашњим случајевима паљења Курана или извргавања руглу пророка Мухамеда у неким од нордијских земаља, у том неолибералном систему односи апсолутни примат у односу на заштиту права верске заједнице, спречавање расне или верске мржње или, не дај боже, blasfemiју, од које се као законске обавезе одустало, упркос свим последицама које такве одлуке са собом носе (Time 2023).

Циљ рада је да покуша да сагледа поруке које се шаљу путем карикатура једног од најпознатијих српских сатиричних аутора Предрага Кораксића Согах-а а које се односе на Српску православну цркву и њене великодостојнике и да се покуша извести закључак да ли у одређеним случајевима аутор, ходајући по танкој жици, ипак прелази из домена сатире, ироније и алегорије у домен говора мржње, а тиме и крши права једне традиционалне цркве и њених верника. У том смислу, у раду ћемо покушати да прецизирамо

термиолошко одређење појмова сатира, карикатура, слобода говора и изражавања и говора мржње, да анализирамо и представимо основне поруке карикатура аутора Предрага Кораксића Согах-а, да појаснимо улогу и значај комуникације, посебно путем масовних медија као средства за преношење овакве врсте порука и, на крају, да изведемо одговарајући закључак који би могао да пружи одговор на горе постављена питања.

САТИРА И КАРИКАТУРА

Сатира је, према дефиницији енциклопедије Британике, „уметничка форма, углавном књижевна и драмска, у којој се општељудски или индивидуални пороци, глупости, злоупотребе или недостаци осуђују исмевањем, подсмехом, бурлеском, иронијом, пародијом, карикатуром или другим методама, понекад с намером да се подстакне друштвена реформа” (*Britannica*). У Вебстеровом, као и у речнику Колинс, сатира се дефинише као „коришћење ироније, сарказма, подсмевања и других сличних метода у разоткривању, осуди или исмевању порока или глупости” (*Merriam-Webster Dictionary*) и „употреба хумора или претеривања како би се показало колико су нечије понашање или идеје глупе или зле” (*Collins Dictionary*). Реч је о форми која је једна од најоригиналнијих, најизазовнијих а свакако од оних која се најбоље памте, односно која има можда и најјачи ефекат (Highet 1972, 3).

„Сатира је, по пореклу латинске речи *satura*, мешавина бројних оруђа које аутор користи и по чему се јасно препознаје а то су: иронија, парадокс, антитеза, пародија, колоквијализам, антиклимакс, актуелност, опсценост, насиље, живописност, претеривање” (Highet 1972, 18). „По оцени Хабермаса и Варнера, сатира је врста интервенције у јавној арени дискурса, која уједињује али и удаљава људе по одређеним питањима; она циркулише у сфери културе, осенчава нека нова значења и подстиче јавне реакције у смислу да раздваја добро од лошег а читаоци то могу да прихвате или одбију, у зависности од свог укуса, суда или понашања. У најмању руку, сатира мора поседовати фантазију или, прецизније, гротеску, као и морални стандард, док по Џорџу Тесту, мора имати четири основна елемента– агresiју, просуђивање, игру смеха” (Greenberg 2019, 11-12).

Сатира се и у самој дефиницији повезује са карикатуром као формом у оквиру које се она може изразити. Иако се она чешће

користи у књижевној или драмској форми, у медијима, а посебно новинама, карикатура се среће веома често, као визуелни, графички приказ неких особа и друштвених или политичких дешавања на духовит, критичан али свакако пренаглашен начин. Уосталом, и сама етимологија речи карикатура потиче од италијанског глагола *caricare* – пренагласити, преувеличати (Иконић 2015, 34-42). Ова форма, по правилу, користи сатиру, хумор, алегорију, иронију, метафору и сарказам, а њен циљ је да произведе реакцију читалаца и јавног мњења. „Карикатура треба да истакне разлику кроз претеривање, деформацију и девијацију, да на сваки начин постигне отклон од узора, уз хумористичко-сатиричан учинак” (Иконић 2015, 35).

Карикатура никада није пасивни посматрач догађаја или пасивни одраз реалности, нити је читаоци прихватају на пасиван начин, већ је њена сврха да кристалном прецизношћу избруси ставове читалаца. Управо чињеница да се карикатура фокусира на суштину и да је представља на најпростији могући начин омогућава јој да буде једна од најснажнијих уметничких и културних форми (Sculy and Varnava 2019, 5-6). Још је Аристотел у својој Поетици закључио да „комедија опонаша оно што је простије и суровије, не оно што је посве искварено, већ ону ругобу која је смешна. Комедија се тако, кроз пародију, бавила и херојима и боговима и читавом људском врстом” (Аристотел 1869, 30; 82). Важан елеменат код сваке карикатуре јесте преувеличавање, у визуелном критичком приказу саме особе која је предмет карикатуре, гестова или форме, али и постојање комичног елемента, који би требало да произведе смех код читалаца (Bergson 2009, 10b-12b).

Проблем перцепције настаје у оку посматрача – док ће једна циљна група, која има негативан став према питању којим се карикатура бави, имати позитиван став према таквој критички настројеној карикатури, дотле ће друга циљна група, коју чине поштоваоци особа које су у карикатури изврнуте руглу, имати негативну реакцију не нужно на питање којим се карикатура бави, већ на начин како се аутор односи према предмету критике карикатуре.

СЛОБОДА ГОВОРА И ИЗРАЖАВАЊА И ГОВОР МРЖЊЕ

Упокушају да објаснимо шта је то слобода говора и изражавања, најпримљеније је кренути од Универзалне декларације Уједињених нација о људским правима, у којој се наводи да: „Свако има право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемиран због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обавештења и идеје било којим средствима и без обзира на границе” (Универзална декларација о људским правима, 1948, чл. 19).

Међународни Пакт о грађанским и политичким правима био је знатно експлицитнији приликом дефинисања тогашта се подразумева под слободом изражавања: „1. Нико не може бити узнемиран због својих мишљења. 2. Свако лице има право на слободу изражавања; ово право без обзира на границе, подразумева слободу изналажења, примања и ширења информација и идеја свих врста, у усменом, писменом, штапаном или уметничком облику, или на било који начин по слободном избору. 3. Остваривање слобода предвиђених у тачки 2. овог члана обухвата посебне дужности и одговорности. Следствено томе, оно може бити подвргнуто извесним ограничењима која морају, међутим, бити изричито одређена законом, а потребна су из разлога: а) поштовања права или угледа других лица; б) заштите државне безбедности, јавног реда, јавног здравља и морала” (Међународни Пакт о грађанским и политичким правима 1966, чл. 19).

Слобода говора и изражавања регулисана је и Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, у којој се наводи да: „1. Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примање и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа. 2. Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства” (Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, 1950, чл. 10).

Слобода изражавања регулисана је и Повељом ЕУ о основним правима, у којој се наводи: „1. Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу да се има сопствено мишљење, примају и саопштавају информације и идеје без мешања државних органа и без обзира на границе. 2. Поштују се слобода и плурализам медија” (Повеља ЕУ о основним правима 2007, чл. 11).

На националном нивоу, Устав Републике Србије, сасвим у складу са горе наведеним међународним и европским инструментима, јасно регулише питање слободе мишљења и изражавања: „Јемчи се слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје. Слобода изражавања може се законом ограничити, ако је то неопходно ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије” (Устав Републике Србије 2006 чл. 46).

Из одредби свих ових докумената јасно произилази да свако има право да изражава своје мишљење, идеје и ставове, али би у том процесу требало да води рачуна да не угрози права и углед других, дакле особа које су предмет карикатура, у нашем случају. У том смислу, поставља се кључно питање – где је граница између слободе изражавања и говора мржње и колико је она танка?

Ни у једном од ових међународних инструмената који се баве основним људским правима не спомиње се говор мржње, као ни у Уставу Србије, већ се он може сагледати првенствено у контексту слободе медија и ограничења која се у том погледу намећу. Ово се пре свега односи на Закон о јавном информисању и медијима, где се у члану 75, под називом Забрана говора мржње, наводи да: „Идејама, мишљењем, односно информацијама, које се објављују у медијима не сме се подстицати дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог припадања или неприпадања некој раси, вери, нацији, полу, због њихове сексуалне опредељености или другог личног својства, без обзира на то да ли је објављивањем учињено кривично дело” (Закон о јавном информисању и медијима 2014 чл. 75).

У саопштењу Министарства за људска и мањинска права и друштвени дијалог Републике Србије наводи се да су „Уједињене нације 18. јуна 2019. године покренуле стратегију и план деловања против говора мржње. Овај план дефинише говор мржње као сваку врсту комуникације у говору, писању или понашању која напада

или користи пежоративни или дискриминаторни језик у односу на особу или групу на основу тога ко су – другим речима, на основу њихове вере, етничке припадности, националности, расе, боје коже, порекла, пола или другог личног својства. И поред тога, не постоји универзална дефиниција говора мржње, а концепт је и даље предмет расправе, посебно у контексту слободе говора. Када је реч о ефикасној превенцији и сузбијању говора мржње у савременом друштву, нарочита пажња мора се посветити друштвеним мрежама и медијима.” (Влада Републике Србије 2023).

Очигледно је да се у случају говора мржње у јавности користи нешто тежа реторика или порука према одређеној особи, групи или појави, на начин који је дискриминишући и има искључиво негативну конотацију. Дакле, за разлику од сатире и хумористичког приказа где је намера да дође до разматрања поменуте теме и евентуално корективног фактора, у говору мржње то није случај, већ се поменута особа или група извргава руглу због својих карактерних особина, на начин који може подстаћи анимозитет, па и насиље. Додатну тежину у правцу категоризације ка говору мржње а не сатири има и моменат понављања, односно представљање одређених особа или групе у континуитету на негативан начин са циљем формирања шаблонског стереотипа.

Због тога слободно можемо извући закључак да је говор мржње злоупотреба слободе говора, а томе додатно може допринети и контекст у коме се овакав образац понавља. Дакле, за ту врсту перцепције веома је битно ко износи овакве негативне квалификације. На пример, уколико оне потичу од радикалних и екстремних делова друштва, много лакше ће бити дефинисане као говор мржње а не слобода говора, док је овакав јавни дискурс, у случају да је он продукт либералних и грађанских струја, по правилу, дефинисан као слобода говора или изражавања, што јесте принцип двоструких стандарда. Такву појаву је много теже спречити, јер се очас посла може завршити са оптужбом да се тиме угрожава слобода изражавања, а пошто је реч о медијској сфери, и слобода медија, односно да се крше основна људска права заштићена бројним инструментима које смо горе навели. Из тог разлога, можемо рећи да се ово право на слободу говора и изражавања може лако злоупотребити и да томе додатно погодује ширење оваквих садржаја које је у овом сајбер добу постало опште место. Једино што се са извесношћу може закључити да тамо где почиње говор мржње престаје слобода

говора, али је просто немогуће тачно и јасно одредити која је то тачно тачка преласка из једне категорије у другу а да се не уђе у домен субјективног.

АНАЛИЗА КАРИКАТУРА ПРЕДРАГА КОРАКСИЋА СОРАХ-А КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА СРПСКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ

Предмет овога рада јесте анализа карикатура једног од најпознатијих српских карикатуриста Предрага Кораксића Сорах-а које се односе директно или посредно на великодостојнике Српске православне цркве. У циљу што бољег сагледавања целокупног доступног опуса, прегледали смо 389 страна са карикатурама које су објављене на интернет страници дневног листа „Данас”, чији је аутор горе поменути карикатуриста, и утврдили да се Српском православном црквом, у различитом контексту, аутор бави у оквиру 96 карикатура (Данас 2007 – мај 2023). Ове карикатуре смо тематски поделили у шест скупина: 1. карикатуре на којима су великодостојници СПЦ приказани као ђаволи (8); 2. карикатуре на којима су великодостојници СПЦ приказани у служби политике (38); 3. карикатуре на којима су великодостојници СПЦ приказани као грамзиви или нечасни (12); 4. карикатуре на којима су великодостојници СПЦ приказани као радикални и милитантни (12); 5. карикатуре о великодостојницима СПЦ и разним друштвеним питањима (24) и 6. карикатуре у вези с поступањем СПЦ у пандемији *Covid-19* (3)¹.

На први поглед, очигледно је да је највеће интересовање аутора карикатура усмерено ка вези или спрези политике и цркве, што указује на то да се СПЦ посматра као системско питање и да је аутор потпуно свестан њене улоге и значаја на друштвеном и националном плану, као и да га управо то у највећој мери иритира и подстиче на овакав критичан став. Добро је познато да се у испитивањима јавног мњења око 83% грађана Србије изјашњава као православно (Статистички календар Републике Србије 2023) и да је СПЦ од стране грађана, по правилу, оцењена као институција укоју имају највеће поверење, поред војске (Српска економија 2017).

¹ На једној од карикатура су два епископа СПЦ у форми ђавола који се боре крстовима, нацртаним у облику мачева, те је она укључена и у групу 1 (ђаволи) и у групу 4 (радикални/милитантни), ради објашњења укупног збира од 97 карикатура у свих шест категорија.

Иако је Србија Уставом дефинисана као световна држава, у којој су цркве и верске заједнице одвојене од државе (Устав Републике Србије, 2006, чл. 11), као и у великој већини држава чланица Европске уније, и код нас се примењује принцип кооперативне одвојености државе и цркава и верских заједница (видети у: Аврамовић 2011, 279-301). Упркос томе што је, дакле, реч о потпуно неспорном начину уређења односа између цркве и државе, аутор очигледно налази да је присуство СПЦ у јавној сфери и у односу на друштвена питања врло видно и да евидентно смета, као и њен однос према државном врху и обратно, државног врха према СПЦ.

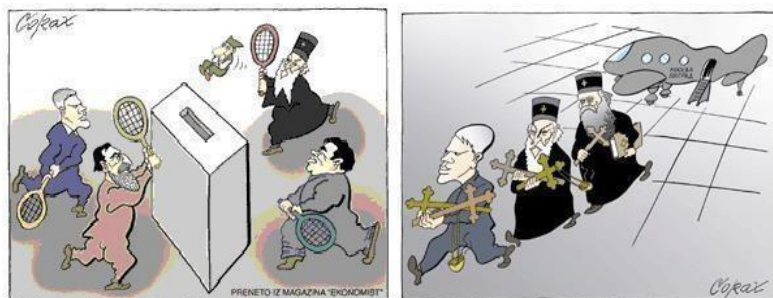
Ово се лако да уочити ако се прегледају карикатуре у оквиру групе 2 (политика) и групе 5 (друштвена питања). Ове две категорије карикатура убедљиво су најбројније и укупно их је чак 62. То је резултат и чињенице да је Предраг Кораксић Согах Српску православну цркву и њене званичнике повезивао са сваком влашћу од када је почео да црта карикатуре за дневни лист „Данас“. Будући да је немогуће објавити све карикатуре у склопу рада, определили смо се за неколико као илустрацију за сваку од категорија.²

У односу на политичаре (група 2) ради се о следећим формама односа: патријарх и председник – свако вуче на своју страну; спрега политичара и црквених великодостојника који разапињу Србина на крст, иду у истој колони ка отвореном шахту, ударају у црквена звона или плачу над својом судбином, штите генерале осуђене пред Хашким трибуналом или са генералима праве брану европској интеграцији; наметање председника као врховног ауторитета (гази по главама епископа), уз ниподаштавање ауторитета Цркве (председник исповеда патријарха, патријарх заједно са претходним председником чека у реду да целива руку новом председнику или као део масе робијаша, сељака, верника и бирократа чека да целива руку председнику који сад лебди на облаку, патријарх освештава трпезу док политичари наздрављају са све присутним духом Слободана Милошевића, председник кади епископе, председник на ваги одређује чији је ауторитет тежи у случају двојице владика); мешају се у

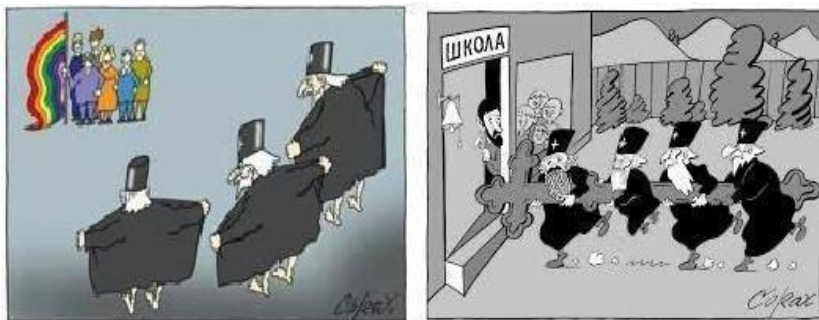
² Све карикатуре које су објављене у раду преузете су са интернет странице дневног листа „Данас“ – www.danas.rs. Ауторка је од стране главног и одговорног уредника листа „Данас“, Драгољуба Петровића обавештена да сва ауторска права за преузимање и објављивање карикатура има аутор, Предраг Кораксић Согах од кога је, потом, добијена сагласност да се његове карикатуре могу користити и објавити у оквиру овог рада.

изборе и покушавају да уклоне неке политичаре у спречи са другима, присуствују политичким постизборним договорима, ударају у звоно док је у њему кандидат за председника владе, додељују круну или капу дворске луде политичарима или са њима размењују крст за пендрек, хране их док штрајкују глађу, прислушкују, одликују, узимају председницима меру за црквену одежду, заједно са политичарима плачу или се моле, али и играју тенис у пару док ударају српског сељака изнад гласачке кутије; митрополит инструментализује патријарха како би деловао против једног политичара; делују као експоненти руске државне политике, са политичарима стоје у реду да целивају руку руском председнику и део су групе конзервативних и национално оријентисаних политичара и представника тајних служби којима падају маске. На једној карикатури владика држи за руку тадашњег председника, приказаног као анђела, док преко судијског чекића јури децу (алузија на педофилију и аминовање политичког врха); председник у мантији кади највишу политичку елиту која се држи за нови устав. Неколико карикатура приказује српске политичаре како себе замишљају као родоначелнике српске државе и цркве или као црквене великодостојнике.

Део карикатура политичке природе тиче се ситуације и односа СПЦ и Мила Ђукановића у Црној Гори, при чему су патријарх и митрополит приказани како му скрушено љубе руку или митрополит седи на клацкалици са опозиционим политичарима а на другој страни је претегнуо Мило Ђукановић. На једној од карикатура, малтене у форми десанта, председник Србије, патријарх и митрополит наоружани крстовима крећу на Црну Гору. Осим тога, митрополит исповеда политички врх Црне Горе или је вођен духом Слободана Милошевића и рони сузе у форми Милошевићеве главе.

Када је реч о односу цркве према разним друштвеним питањима или односима унутар саме цркве (група 5), може се издвојити неколико главних тематских блокова – сукоб цркве и световних власти око посмртних остатака Николе Тесле (намера цркве да они буду похрањени испред Храма Светог Саве а не у Музеју Николе Тесле), при чему су владике приказане како заједно са политичарима разапињу Теслу, беже од Теслиног духа са његовом урном, просипају посмртне остатке из урне по главама политичара са којима се споре; однос цркве и образовања (владика држи таблу на којој пише аутономија универзитета а сва слова т су приказана у форми мача – алузија на отпуштање једног професора са Православно-богословског факултета; упад брвном у школе – алегорија на верску наставу); србовање (владике држе високо дигнута три прста, владика који распетом Христу ставља шајкачу на главу); оптужбе за педофилију и ругање правди (владика стоји док око њега ходају мушкарци који рукама покривају задњице, владика који отвара мантију и као манијак се изругује статуи правде, владика стоји поред Белог анђела који је ухапшен); ниподаштавање и негирање ЛГБТ права и ругање паради поноса (митрополит стоји са отвореном мантијом док пролази парада поноса, више владика стоји са отвореним мантијама док у њих гледају припадници ЛГБТ популације са заставом у дугиним бојама, митрополита јуре бркови, алузија на његову изјаву против ЛГБТ да „данашњи Црногорци стављају своје бркове, свој мушки понос, тамо где им место није” (Radio Slobodna Evropa 2018); ругање популарној култури (владика се плази групи *Rolling Stones*, а језик му је у облику њиховог заштитног знака); величање ратних злочинаца (митрополит приноси патријарху мајицу са ликом једног од осуђених ратних злочинаца); величање четничког покрета (откривање споменика Дражи Михаиловићу у присуству политичара и књижевника, митрополит са камом у зубима кади портрет Драже Михаиловића); утицај на изборе (патријарх и митрополит држе у руци сељака са шајкачом, који је персонификација Србина, изнад гласачке кутије, митрополит искаче из гласачке кутије, сељак тј. Србин гласа а унутар гласачке кутије је митрополит црногорско-приморски); међусобни сукоби унутар цркве (патријарх баца мрвице владики који клечи на кукурузу у углу, приказивање патријарха као играчке на навијање, приказивање кавге испод мантије патријарха); мешање цркве у питања рађања (патријарх и митрополит, као роде, лете и доносе бебе).

Две категорије карикатура, које се тичу приказивања црквених великодостојника као ђавола (група 1) или као нечасних, неморалних и грамзивих особа (група 3) су најексплицитније по питању увреда и већи део њих је, по нама, прешао границу слободе изражавања и ушао у забран говора мржње. Примера ради, највиши црквени великодостојници су приказани као ђаволи у разним приликама: како освештавају задригле политичаре, међусобно се боре, слушају ђавоље савете, јашу ђавола, покушавају као ђаво да крстом освештавају ђавола, беже као ђаволи од министра правде, као ђаволи јуре Николу Теслу или стоје као ђаво док им судије стављају крила анђела (алузија на оптужбе за педофилију, без судског епилога). Иако су карикатуре у овој скупини ђавола видно увредљиве, не заостају ни неке карикатуре на којима су највиши званичници цркве приказани како љубе руку председнику за кесу пуну новца или се отимају око цака пуног новца, док су око њих све опустошено и изгорело или просе од председника владе; у овој категорији грамзивости је и чувена карикатура која је у медијском дискурсу актуелизована уочи Светог архијерејског сабора, на којој је приказан Исус Христос како јаше на магарцу и пролази поред шпалира луксузних аутомобила наших владика. Део карикатура црквене великодостојнике приказује као лицемерне, нечасне и неморалне – како се гложе и сукобљавају око власти и будуће позиције патријарха – гурају се тројица испод круне патријарха, стоје брижни поред његовог кревета док је актуелни патријарх на умору, седе крај његовог болничког кревета и прате налаз ЕКГ, обарају руке крај његовог болничког кревета, стоје крај његовог одра док дух патријарха бежи од њих. На карикатурама су приказани и као склони греху – док носе прасе у своје црквене дворе или су умотани у црева од кобасица. На једној карикатури митрополит црногорско-приморски себе закива на крст.

У посебну категорију издвојене су карикатуре на којима су црквени великодостојници приказани као милитантни и радикални (група 4). Део њих је приказан са аутоматским пушкама и правим мачевима, којима се боре против политичара и ђавола, али и међусобно. Део њих крст оштри на тоцилу као мач, део се међусобно сукобљава ударајући се кандилима или једни другима подмећу ватру, митрополит пере војне маскирне крстове. Већа група приказана је у класичном комунистичком маниру – као чета задриглих четника са ременицима и крстовима које носе као мачеве. Патријарх је приказан како носи крст као машинку и креће на „Kosova”, при чему се намерно користи албански а не српски назив.

На крају, у посебну категорију издвојено је неколико карикатура на којима је илустровано на који начин, по виђењу аутора, црква кроз спровођење својих црквених обреда шири вирус *Covid-19* (причест, односно погрдно „лизање кашичице”, целивање руке вируса, освештавање простора док вирус бежи).

Остаје да се поставе питања због чега је управо Српска православна црква, а посебно неке њене владике, у тој мери предмет пажње карикатуристе и каква је улога медија у том процесу.

МАСОВНИ МЕДИЈИ

„Медији су технолошка средства масовне комуникације” (Томић 2007, 8). „У оквиру комуникације, веома је важно питање намере, било да је реч о намери да се неко питање комуницира или о свесној намери да се постигне унапред смишљен циљ. Код сваке намере нужно постоји моменат планирања са циљем постизања неког ефекта, те се у том смислу намера идентификује са утицајем на понашање примаоца поруке и контролу примаоцевог понашања, мишљења или доношења одлука” (Томић 2007, 13). „Најпогоднија за овакву врсту преношења порука јесте масовна комуникација, која се врши путем медија масовног комуницирања” (Томић 2007, 42-43). У овакве медије спадају електронска издања дневних новина, али и њихови налози на друштвеним мрежама путем којих овакве поруке долазе до великог круга корисника, који их потом даље преносе.

„Масовни медији имају велики утицај на формирање јавног мњења, јер је масовна комуникација усмерена на веома широку и хетерогену публику. Овакве врсте комуникације су јавне а њихов садржај је отворен и приступачан свима и на крају, оно што је за нас најважније, масовна комуникација пружа и могућност манипулације информацијама и усмеравања пажње и реакција друштвених делова на одређено питање” (Томић 2007, 67-68). „Овакав систем утиче на формирање мњења стварањем перцептивних филтера, чиме се активира ланац асоцијација на темељу којих се формирају преферентни или неpreferентни ставови” (Томић 2007, 143). На формирање мњења утиче у великој мери систем вредности, као и друштвена група којој реципијент припада, или са којом се идентификује.

Један од митова који је веома дубоко укоревен јесте мит о постојању слободних и независних медија, којима би антипод требало да буду неки зависни медији. Ту су и митови о важности медија, њиховој месијанској улози, објективности и, на крају, о личности новинара (Станојевић и Ђорђевић 2018, 256). Из тога имплицира да ови независни медији дају слободу уредништву и новинарима да се без ичијег надзора или усмеравања баве одређеним темама на начин како они то желе и сматрају, а ваљда се узима здраво за готово да ће они то радити на потпуно објективан и непристрасан начин. У пракси, то ни изблиза не функционише на тај начин, „јер се кроз анализу показује да фактички нема независних медија, као и да ни

један медиј није у потпуности завистан” (Станојевић и Ђорђевић 2018, 257-259). Колумниста, а у нашем случају карикатуриста, иронише за рачун својих вредности за које налази да су праве. Иронија готово увек подразумева дистанцу, али је велико питање да ли таква дистанца у овом случају постоји. Хумор, иронија, сатира и карикатура у новинарству указују на могућу промену мишљења и доводе примаоце поруке у околности којима се они припремају за прихватање другачијих гледишта, кроз благу иронију или негативни сарказам (Станојевић и Ђорђевић 2018, 257-259).

У односу на поруке које се шаљу путем карикатура о СПЦ којима смо се овде бавили, чини нам се да када падну на плодно тле, да се тако изразимо, односно допру до примаоца који деле мишљење и виђење аутора или су му склони, оне постижу свој пун циљ. Део прималаца ће потакнут поруком карикатуре можда преиспитати своје ставове. Међутим, код прималаца који не деле виђење аутора, оне доводе до негативне реакције и осећаја да је таквом карикатуром дошло до увреде и повреде њихових верских осећања или њиховог система вредности. На овај начин се у јавности, а нарочито у оквиру друштвених мрежа, поларизује мњење и стварају додатна негативна осећања, ликовање због напада на Српску православну цркву и њене вредности (код неолибералне категорије реципијената) или згражавање због отвореног врећања Српске православне цркве и њених званичника (код традиционалне категорије реципијената). Оваква поларизација веома је језгровито описана у оквиру следећих тврдњи: „Интелектуални терор уприличен за радикални одстрел свих неистомишљеника манифестује се гротескном производњом значења у чијем гротлу, свако ко помене Народ бива жигосан као популиста, а свако ко још верује у вредности Традиције бива прокажен као националиста” (Томић 2009, 257) (који се сагледава као архинепријатељ неолибералне опције) и „Тако се тријумф либерализма појављује у двострукој или-или перспективи медијске артикулације. С једне стране, позивајући се на замку „рационалног прихватања реалности” помаља се безбедна апологетика безумља, а с друге се као резултат појављује сатанизација или маргинализација побуњеника која се спроводи уз помоћ свеprisутних стратегија застрашивања која оправдавају терор борбом против непријатеља претворених у жртвене јарчеве” (Томић 2009, 257-258).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сатира не би смела да има за циљ да се особа која је њен предмет пажње извргне руглу, посебно не из личних разлога, нити да се вређа, већ је њен циљ да се укаже на неко понашање или деловање које није прихватљиво. С друге стране, особи која је предмет сатире биће теже да се изнесе са критиком која је пласирана на тај начин а не директно, јер би на ову потоњу лако могла одговорити и дати своје аргументе, док је покушај реаговања на сатирични садржај најчешће суочен са додатним деградирањем, у смислу оцена да је реч о нетолерантној особи, која нема смисао за хумор. Тако се често врло оштре критике или оптужбе, које у случају Српске православне цркве иду насупрот основних постулата вере и црквене догме, пласирају на веома пријемчив начин за примаоце информације, у форми карикатуре. На тај начин, оне много директније долазе до појединаца који деле сличне или исте вредносне циљеве као карикатуриста, а због своје форме и поруке, путем примарних примаоца бивају послате даље у етар и на друштвене мреже, чиме допиру до знатно ширег круга публике.

Приметно је и да се ове карикатуре често преузимају од стране других медијских извора, као шлагворт за покретање расправе на дату тему, при чему се потом текстуално додатно денунцира особа која је критички приказана на карикатури, врло често коришћењем говора мржње. Има и обратних примера, те је тако Митрополит црногорско-приморски, г. Амфилохије, у црногорским медијима и на порталима често погрдно називан Ристо Сотона, што је, ваљда, понукало Предрага Кораксића Согах-а да га у више наврата прикаже као ђавола, односно Сотону.

Свако ко иоле познаје хришћанску, а нарочито православну догму, свестан је вечне борбе између добра и зла, које персонификују Бог и Луцифер. У датом контексту, евидентно је да приказивање епископа као ђавола представља не само увреду за њих, већ дубоко повређује осећања верника Српске православне цркве, јер се њихова вера и њени највиши (а тиме и најсветији) званичници изједначавају са ђаволима. Патријарх и епископи СПЦ, који су по православно-хришћанском веровању изасланици апостола на земљи, уназађују се морално у карикатурама приказивањем у виду бескичмењака и бедника, који просе новац од државе и заузврат одликују политичаре, љубе им руку, прислушкују, као нечасни који сами себе разапињу

на крст као Христа, неморалне особе који раде са политичарима у договору а на уштрб српског народа, врше утицај на изборе, као педофили који јуре децу и изругују се лицу правде, да не набрајамо више, карикатуре су довољно илустративне саме за себе. С друге стране, оваква хумористично-критичка карикатура не постоји када се ради о припадницима, на пример, римокатоличке цркве, упркос бројним педофилским аферама и злостављању деце, што указује на селективан и необјективан приступ аутора усмерен не примарно, већ скоро искључиво ка Српској православној цркви.<?>

Без икакве претензије да износимо јасан суд и оцену да ли је или није пређена граница између слободе говора и изражавања и говора мржње, јер смо видели да је она заиста флуидна и да ју је веома тешко одредити, ипак можемо да закључимо да постоји намера да се денунцира светост Српске православне цркве и њених великодостојника кроз медијско профанисање путем карикатура. То се ради на начин који у једном броју случајева није у складу са вредносним стандардима иза којих се аутор карикатура скрива. Утисак је и да кроз карикатуре провејава недостатак критичке дистанце замагљен личним емотивним негативним набојем који аутор има према Српској православној цркви и ономе што она као институција представља у српском народу и друштву. Ако је, пак, његова намера заиста искрена – да кроз коришћење сатире, алегорије, сарказма, метафоре и ироније укаже на одређене аномалије и инспирише предмет критике да се њима позабави – чини се да је својим радикалним приступом, до тачке врећања, превасходно успео да ојача баш тај национални и традиционални корпус против ког се бори а не да доведе до критичког преиспитивања, што је, претпостављамо, требало да буде циљ. Логика овог дела јавног мњења је јасна – због чега би један агностик или атеиста, уз све уважавање његовог става, био тај који треба да суди о начину на који Српска православна црква врши своју функцију и спроводи своје активности, као један од важних друштвених актера. Ако било који други актер – био он из владиног, невладиног, академског, еснафског или ма ког сектора има право на свој став, има га свакако и Српска православна црква, и тај плурализам би требало неговати а не против њега се борити.

С друге стране, нико не очекује да СПЦ као друштвени актер буде изузета од критичких тонова карикатуристе, али се и у овом случају, као и у случају, на пример сатиричног француског

листа Шарли Ебдо, мора поставити питање да ли има границе у слободи говора и изражавања? Ако се у одређеним карикатурама врло експлицитно вређају осећања верника, ко је тај ко треба да процени да ли се ради о говору мржње или не? Субјективни осећај клира и верника је евидентан, они ће то видети као говор мржње.

У случају Шарли Ебдоа и вређања пророка Мухамеда, виша судска инстанца у Француској закључила је да се у демократском друштвумора обезбедити слобода говора, карикатуре нису објављене на билборду, већ у часопису, а коме се не свиђају, нека га не купује (Noordlander, *When Satire Incites Hatred*, 2015). Међутим, у ери масовних комуникација, када се такве сатиричне форме преносе у секунди до стотине хиљада читалаца, овакво објашњење је у најмању руку хипокризија. Због чега су права једне групе људи која вређа друге изнад права друге групе људи којој такво вређање дубоко повређује осећања? У данашњим демократијама и односу према религији толеранција се изгледа схвата једнострано – као обавеза верника да толеришу увреде неверника, који у оквиру слободе говора имају право да извргавају руглу особе које су за њих свете и принципе по којима се они владају, подводећи то под форму сатире, иако из таквог приступа евидентно избија ако не мржња, онда свакако нетолеранција за оне који не мисле исто као и они.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аврамовић, Сима. 2011. „Поимање секуларности у Србији. Рефлексије са јавне расправе у Уставном суду”. *Анали Правног факултета у Београду* 59 (2): 279-301.
- Аристотел. 1869. *Aristotelova Poetika. Prevod i komentari Armina Pavića*. Zagreb: Štamparna Dragutina Albrehta.
- Влада Републике Србије. „Међународни дан против говора мржње”. Последњи приступ 18. септембар 2023. <https://www.srbija.gov.rs/vest/713238/medjunarodni-dan-borbe-protiv-govora-mrznje.php>.
- Иконић, Ивана. 2015. „Српска хумористичко-сатирична периодика друге половине XIX и почетка XX века”. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет. Последњи приступ 15. мај 2023. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8148/Disertacija9363.pdf>.

- Република Србија. Уставни суд. Устав Републике Србије. Последњи приступ 15. мај 2023. <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>.
- Станојевић, Добривоје, и Марко Ђорђевић. 2018. *Хумор, сатира, иронија и карикатура као средство деконструкције медијских митова*. У *Философија медија: медији и алтернатива*, пос. изд. књ. 22, стр. 255-263.
- Статистички календар Републике Србије*. 2023. Београд: Републички завод за статистику. Последњи приступ: 16. мај 2023. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G202317016.pdf>.
- Armani, Sued. 2023. "Why Quran Burning Is Making Denmark and Sweden So Anxious?" *Time*. Poslednji pristup 14. septembar 2023. <https://time.com/6303348/quran-burning-sweden-denmark/>.
- Bergson, Henri. 1911. *Laughter. An Essay on the Meaning of the Comic*. Temple of Earth Publishing. Последњи приступ 14. септембар 2023. <https://www.templeofearth.com/books/laughter.pdf>.
- Britannica*. Satire. Poslednji pristup 14. мај 2023. <https://www.britannica.com/art/satire>.
- Collins Cobuild*. Satire. Poslednji pristup 14. мај 2023. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/satire#>.
- Danas*. 2007-2023. Corax. Poslednji pristup 12. мај 2023. <https://www.danas.rs/corax/>.
- Highet, Gilbert. 1972. *The Anatomy of Satire*. Princeton: Princeton University Press.
- Greenberg, Johnatan. 2019. *The Cambridge Introduction to Satire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима. Poslednji pristup 15. мај 2023. <https://www.poverenik.rs/sr-yu/међународни-документи6/уједињене-нације/3437-међународни-пакт-о-грађанским-и-политичким-правима.html>.
- Merriam-Webster*. Satire. Poslednji pristup 14. мај 2023. www.merriam-webster.com/dictionary/satire.
- Srpska ekonomija*. 2017. „Najviše poverenje građana u vojsku, crkvu, policiju i RGZ”. Poslednji pristup 16. мај 2023. <https://srpskaekonomija.rs/vesti/10/860/19117/Najvi%C5%A1e-poverenje-gra%C4%91ana-u-vojsku,-crkvu,-policiju-i-RGZ>.

- Noorlander, Peter. 2015. "When Satire Incites Hatred". Bulletin XLIII: Special Edition. Human Rights Action.
- Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (2007/C303/01) Poslednji pristup 15. maj 2023. https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Povelja%20Evropske%20unije%20o%20osnovnim%20pravima.pdf.
- Quintero, Ruben. 2007. *A Companion to Satire*. Malden: Blackwell Publishing.
- Radio Slobodna Evropa. 2018. „Uoči prajda Amfilohije opet vrijeđa LGBT zajednicu”. Poslednji pristup 18. septembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/29604924.html>.
- Sculy Richard, Varnava Andrekos, eds. 2019. *Comic Empires: Imperialism in Cartoons, Caricature, and Satirical Art – Studies in Imperialism*. Manchester: Manchester University Press.
- Taylor, Charles. 2001. *The Sources of the Self. Making the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tomić, Zorica. 2007. *Komunikacija i javnost*. Beograd: Čigoja štampa.
- Tomić, Zorica. 2009. *New\$ Age*. Beograd: Službeni glasnik i Čigoja štampa.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Poslednji pristup 15. maja 2023. <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/UJEDINJENE-NACIJE/univerzalnadeklaracijalat.pdf>.
- Zakon o javnom informisanju i medijima. „Službeni glasnik RS“, br. 83 od 5. avgusta 2014, 58 od 30. juna 2015, 12 od 12. februara 2016. Poslednji pristup 15. maja 2023. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2014/83/4/reg>.
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Poslednji pristup 15. maja 2023. <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-ratifikaciji-evropske-konvencije-ljudska-prava-osnovne-slobode.html>.

Marina Jovičević*

*Ministry of Foreign Affairs***

**SATIRE OR HATE SPEECH: AN EXAMPLE
OF CARICATURES BY PREDRAG KORAKSIĆ
CORAX*** DEDICATED TO THE SERBIAN
ORTHODOX CHURCH******

Resume

The aim of the work is to analyze a total of 96 caricatures by the author Predrag Koraksić Corax. All of them are dedicated to the Serbian Orthodox Church, in the context of the messages that the author would like to send and the reactions of the recipients. In the paper are analyzed the terms of satire and caricature, freedom of speech and expression and hate speech. The importance of the mass media and their role in spreading information is outlined as well. The purpose of caricature as a form of satire is to point out unacceptable forms of behavior and to act as a social corrector. The role of the satirical form in which such messages are transmitted is highlighted, and that is why it is very difficult to respond to it. Besides, we have taken into consideration the broad scope and continuity of dealing with the topic of the relation of Serbian Orthodox Church officials to various social phenomena in a critical and personal way of the author of caricatures. It is concluded that it is impossible to draw a clear conclusion as to whether the tiny border between freedom of speech and hate speech has been crossed. It is fluid and very difficult to determine. However, in certain cases, when the bishops of the Serbian Orthodox Church

* makijov@yahoo.com

** The views expressed in the paper are the personal views of the author and do not reflect the views of the Ministry of Foreign Affairs.

*** The author of the paper expresses her gratitude to the author of caricatures Predrag Koraksić Corax, who, despite the critical tone, agreed that his caricatures dedicated to the Serbian Orthodox Church can be used and published in this paper. Bearing in mind that there was a total of 96 caricatures, all of which could not be published, the author of the paper opted for only a few as the illustration of the categorization and evaluations presented in the paper.

**** The paper was written as part of the exam for the subject Religion and mass communication with prof. Zorica Tomić, Ph.D., at the Master's studies in Religion in Society, Culture and European Integration, University of Belgrade, and adapted for publication in the National Interest.

are depicted as devils or as persons of marked immorality, it can be concluded that the author goes beyond the scope of freedom of speech and enters into the scope of hate speech. This is offending not only for the clergy but it also hurts the religious feelings of the believers of the Serbian Orthodox Church.

Keywords: satire, caricature, freedom of speech, hate speech, Serbian Orthodox Church, Predrag Koraksić Corax, mass media, communication.

* Овај рад је примљен 20. септембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. новембра 2023. године.